

Mehmet Ali Paşa Zamanında Mısır'da Eğitimin Batılılaşması

Mustafa ERGÜN¹

ÖZ

Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın uyguladığı Batılılaşma ve modernleşme çabası birçok açıdan incelenmeye değerdir. Bir açıdan bakıldığında Osmanlı Batılılaşması tipinde, bir açıdan da bakıldığında ondan çok daha yoğun bir Rusya veya Japonya Batılılaşması tipinde bir sosyal harekettir. Bu modernleşme içinde eğitim kurumlarının da önemli bir yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmada genellikle Batılı ve orijinal kaynaklara dayanarak Mısır modernleşmesinin eğitim alanındaki okulları, çalıştırdığı yabancı uzmanlar, Avrupa'ya öğrenci gönderme faaliyetleri ana hatlarıyla incelenmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın bir "aydın" despot olarak ülkesini kısa zamanda güçlü bir ordu, sağlam bir bürokratik yönetim ile gelişmiş bir sanayi ülkesi haline getirmek için çalışmalar yaptığı görülmektedir. Ancak sağlam bir alt yapının olmaması, Paşanın şüpheli davranışları, modernleşmeye destek veren adamların çoğunun maceraperest ve çekişmeli kişilik yapısına sahip insanlar olması modernleşmenin sağlam zeminlere oturmasını engellemiştir. O sırada değişen dünya şartları da değişimin sürekli olmasını engellemiştir. Dolayısıyla bu modernleşme çabaları büyük ölçüde Paşa'nın hayatı ile sınırlı kalmıştır.

Anahtar kelimeler: Batılılaşma, Mısır, Mehmet Ali Paşa, eğitim, modernleşme.

Westernization of the Education in Egypt in the Era of Muhammad Ali Pasha

ABSTRACT

Westernization and modernization efforts in Egypt, which was implemented by Muhammad Ali Pasha, are worth of studying from many perspective. It was a social movement seen in two different perspectives, one was a type of Ottoman Westernization, and the other was a much more intense Russian or Japanese westernization type. It is seen that the educational institutions took an important place in this modernization. In this study, generally based on Western and original sources, modernization of Egypt in the field of education schools, labouring foreign experts, sending students to Europe has been investigated. It is seen that Muhammad Ali Pasha, as an "enlightened" despot, tried to make an advanced industrial country Egypt with a strong bureaucratic management and powerful military as soon as possible. However, the lack of a solid infrastructure, Pasha's suspicious behaviour, the majority of people supporting modernization having adventurous and controversial personalities had prevented modernization to rely on solid ground. Also the changing world at that time prevented the constant change. Therefore, these modernization efforts had been limited largely to Pasha's life.

Keywords: Westernization, Egypt, Muhammad Ali Pasha, education, modernization

---

¹ Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, ergun@aku.edu.tr

GİRİŞ

Batılılaşma öncesi genel durum

Mısır dini, kültürel ve yönetsel bakımdan çok özgün geçmişe sahiptir. 30 sülale boyunca devam eden Firavunlar yönetimi, piramitleri yapan çok yüksek bir teknoloji, matematik, astronomi ve tıp alanlarında tüm insanlığa yol gösterecek bilimsel çalışmalar, İslâmiyetin Ezher gibi bir eğitim kurumu ile tüm İslâm dünyasını etki altına alması gibi özellikleri düşünüldüğünde bu yargının haksız olmadığı görülür.

Öte yandan Firavunlar devrindeki yüksek kültür ve medeniyetin aslında sağlam ve yaygın bir eğitim sistemine dayandığı kabul ediliyor. İskenderiye Kütüphanesi, Helenistik dönemden itibaren bütün dünyayı uzun süre aydınlattı. 975'de kurulan el-Ezher Medresesi de yüzyıllar boyunca İslâmî bilgeliğin, eğitim ve düşüncenin merkezi oldu (Cochran, 1986:1).

Sultan Selahattin Mısır'a (Kahire) 5 medrese kurmuştu, kendisinden sonra gelenler, Memlûklular zamanına kadar 26 medrese daha kurmuşlardı. Memlûklular zamanında ise Kahire medreselerinin sayısı el-Makrizî (1364 – 1442) Kahire'deki 73 medreseyi anlatmaktadır. Görkemli dönemlerinde 125'e kadar çıkan Kahire medreseleri yerine, El-Ceberti Fransızların Mısır'ı işgal ettikleri sıra var olan 20 medrese sayar (Jabarti,2009). Diğer medreseler zaman içinde yıkılıp kaybolurken, dünyanın en büyük cami-medresesi olan el-Ezher sürekli gelişti.

Ezher medresesinde reform yapma çalışmaları 18.yüzyılda başladı. 19. yüzyılda (1860-1940) başlayan Mısır Rönesansının (*an-nahda al-Mısriyye*) aslında ilk çekirdekleri Hasan el-Attar (1766-1835), Abdurrahman el-Ceberti (1753-1825) gibi düşünürler tarafından 18.yüzyılda atılmıştı (Gesink,2010). Attar, Ezherdeki dini eğitimde reform yapılarak buraya yeni modern bilimler eklenmesini istiyordu. Bu reformculara *yumuşak reformcular* denildi (Ahmed, 2010:25,54). 19.yüzyıldakiler radikal reformcu idi.

Napolyon'un Mısır seferi ve Mehmet Ali Paşa

18.yüzyıl sonlarına doğru Fransa ve İngiltere sömürge alanları kapma yarışında dünyanın her tarafında kapışmaya başladı. Ama en büyük hesaplar Hindistan ve Uzakdoğu için yapıyordu. Fransızlara göre "*Mısır'a hâkim olan Avrupalı Hindistan'a da hâkim olur*" şeklinde bir kanaat vardı (Altundağ,1988). Fransız gemileri Akdeniz'de kendilerini engellemek için bekleyen İngiliz filosunu atlatarak İskenderiye'ye çıktı. O zaman Mısır'ı koruyan Memluk ordusunu yenerek Kahire'ye girdi. İngiliz donanması arkadan yetişerek İskenderiye yakınlarındaki Fransız gemilerini tahrip etti (1798). Türkler Mısır'ı geri almak için denizden ve Suriye'den devamlı askeri birlikler gönderdiler. Osmanlılarla İngilizler, Fransız kuvvetlerine karşı ittifak yaptı. Napolyon başarısız Suriye seferi ve Akra'daki yenilgiden sonra, Mısır'ı General Kléber'e bırakarak Fransa'ya gitti. 1801'de İngilizler İskenderiye'yi aldı ve İngiliz işgali başladı (Mackesy, 1995).

Napolyon 167 bilgin ve sanatkârla birlikte Mısır'a girmişti (Jabarti, 2009). Onlar Mısır'ı incelediler ve 23 cilt kitap yayınladılar. Napolyon 1798'de bir grup öğrencinin eğitim için Fransa'ya gönderilmesini emretti. O, yerli elitlerin beyinlerini kazanarak düzenini devam ettirmek istiyordu (Silvera, 1980:3). Napolyon hemen bir "Institut d'Égypte" kurdu (Cole, 2007). "Napolyon, Doğu prensesini bin yıllık uykusundan uyandırmıştır" (Tibi,1998,97). Medrese düzeni bozuldu. Ezher'e atlar sokuldu, bazı ulema öldürüldü, çoğu da Kahire'den taşraya kaçtı (Heyworth-Dunne,1968:101).

Mehmet Ali, Mısır'ı kurtarmak amacıyla gelen Türk birliklerinin içinde 1899'da geldi. Ama o sırada Türk kuvvetleri içinde karışıklık başladı, sonunda Mısır Mehmet Ali Paşa'ya kaldı. 1805'te Mısır Valisi oldu. Memluk beyi el-Elfi ile anlaşarak ülkeyi tekrar işgal etmek isteyen İngilizleri 1807'de iki kez yenilgiye uğrattı (McGregor, 2006). 1811'de Kölemen beylerinin çoğunu yok etti.1831-34 arasında Suriye'yi aldı ve 1838-41 arasında Osmanlı Sultanı ile savaşa girişti. Bu çatışmalar Mehmet Ali Paşa'yı bilinçlendirdi ve güçlendi. Kafasında sadece Avrupai bir ordu ve donanma değil, tersane, hastahane, askeri okullar, fabrikalar, silah fabrikaları da vardı.

BATI TİPİ ASKERİ EĞİTİMİN BAŞLAMASI

Fransızlar magribi askerleri kendi düzenlerine göre eğitmişlerdi. El-Elfi Bey ve Hüseyin Kâşif el-Yahudi, Fransız örneğini hem üniformada hem de askeri eğitim ve teşkilatlanmada devam ettirdiler. Osmanlı Valisi Hüsrev Paşa, Fransızların Mısır'ı terk etmelerinden sonra orada kalan tüm Fransız subayları (24 asker kaçağı) ordusuna almış, memlukları ve Sudanlılardan oluşturduğu birlikleri, bir Fransızın komutasında, Fransız tarzında eğitmeye başlamıştı; öyle ki askeri emirler bile Fransızca veriliyordu. Hatta kendi muhafız birliği de Fransız tarzında eğitiliyordu (Fahmy,1997:79). Hüsrev Paşa, bu yeni oluşturduğu askeri birliklere "Nizam-ı Cedid" adını vermişti. Dolayısıyla Mehmet Ali Paşa'dan önce Mısır'da ordunun batılılaştırılmasına başlanmıştı. Osmanlı ordusu III. Selim zamanında Fransız örneğine göre modernleşiyordu, Mehmet Ali Paşa da aynı yolu izledi. İstanbul'dan gelen İbrahim Ağa'nın denetiminde 1815'te "nizam-ı cedid" (*Nouvel Ordre*) askerleri oluşturuldu. Yani Mısır'daki batılılaşma Osmanlı bağlamı içinde yorumlanırsa daha doğru olur; dolayısıyla Mehmet Ali Paşa Osmanlıdan kopuk bir öncü değildir (Fahmy,1997:81).

Fransız işgali ve sonrasında olup bitenler Mısırlıların gözünü açtı. Ama bilim ve teknoloji temelli Batı kültürüne geçmeleri gerektiğini Mehmet Ali Paşa'nın zorlamalarıyla anladılar (Radwan, 1951:14-15)

Mehmet Ali Paşa sulama kanallarını düzenlemek için Avrupa'ya öğrenciler gönderdi. Napolyon seferine katılan Edme F. Jomard² (Silvera, 1971), ve daha sonra gelen Girard, M.de Chabrol, Le Père, Martin gibi mühendislerden yararlandı (Kalin, 2006). Çivit otu, tütün, dayanıklı pamuk ("Jumel pamukları")

² Edme-François Jomard (1777-1862), Mısır'ın eğitim yoluyla medenileştirilmesi için bir plan ("*plan pour la civilisation de l'Égypte par l'instruction*") hazırladı.

gibi yeni ürünler yetiştirildi. Bir sanayileşme hareketi başlattı. 1825'te Fransa ve İngiltere'ye silah yapımı öğrenimi için öğrenciler gönderdi. Bunlar dönünce Kahire ve İskenderiye'de silah fabrikaları kurdu. (Hershlag, 1980) Birçok Avrupalı mühendis kullandı. Top imali tesisleri ve İskenderiye'de bir tersane kuruldu (Dunn,2005, 9) Kahire'de Silah ve Mühimmat Fabrikası kuruldu. Birçok Avrupalı mühendis geldi. Mehmet Ali Paşa bir "askeri makine" (*military machine*) yarattı (Dunn,2005:6; Dunn, 1997).

Eğitimin Batılılaşması

Yabancı uzmanlar: 19 ve 20.yüzyıl devletlerin başka devletlerin ordularındaki askerlerden uzman ve öğretmen olarak yararlanma yüzyılıdır (Stoker,2006). Mısır'ın Batılılaşmasında yabancı askeri ve sivil *uzmanların* çok büyük bir payı vardır. Mehmet Ali Paşa'nın hizmetinde Fransız, İngiliz, İtalyan, Leh, Amerikalı, Alman, İspanyol vs. askerleri vardı.

Mora savaşından sonra birçok Avrupalı askeri uzman kovuldu veya istifa etti (1825-26). O zaman İtalyan ve İspanyol subaylar devreye girdi. 1830'da Polonya-Rus çatışmasından sonra birçok polonyalı subay da Mısır'a geldi.

Avrupaya öğrenci gönderme: Mehmet Ali Paşa'nın yeni organizasyon için ilk yaptıklarından biri, sadece Fransız danışmanların verdiği bilgilerle yetinmek değil, Avrupa'yı yerinde görmek ve incelemek için oraya gençleri göndermek oldu.

İlk öğrencileri İtalya'ya gönderdi³. 1809'da ilk öğrenci Osman Nurettin Efendi İtalya'ya gönderildi. Daha sonra Roma, Florensa, Milan gibi kentlere mühendislik, asker, eğitim, gemi yapımı, matbaacılık gibi amaçlarla başka gençler de gönderildi (Heyworth-Dunne,1968:105). 1818'e kadar bu şekilde 28 öğrenci gönderildi. 1818'de gemi inşası, gemi idaresi ve tamiri için İngiltere'ye de öğrenci gönderildi. 1826'da Fransa'ya geniş bir öğrenci grubu (44 kişi) gönderildi (Şişman,2003). Gidenler 1831'den itibaren dönmeye başladılar. Ancak dönüşte kişilerin bazıları "uzmanı"ı oldukları alanda değil, tamamen farklı alanlarda çalıştırıldılar (Heyworth-Dunne,1968:168). 1826-1836 arasında toplam 108 öğrenci gönderilmişti. Bunlardan tespit edilebilen 69'u sanayi, 14'ü denizcilik, 12'si tıbbi hizmetler, 8'i mühendislik, kimya, matematik vs., 2'si veteriner, 2'si idari hizmetler alanında idi. 1836'da Avrupa'ya 13 öğrenci, 1837-1841 arasında ise 27 öğrenci gönderildi. Bu arada İbrahim Edhem Bey, İngiliz fabrikalarını incelemek için gönderilmişti, ama o dönüşte İngiliz kıyafetleri ile döndü (1843). Mehmet Ali Paşa çok kızdı ve azarladı. 1844'de geniş bir öğrenci grubu (70 kişi) Avrupa'ya gönderildi. Oradaki takiplerini Ermeni Estefan Bey ile

³ 1809-1818 arasında Fransa, İtalya ve İngiltere'ye toplam 28 öğrenci gönderildi. Avrupa'dan dönen öğrencilerin çoğundan faydalanılmadı. Çünkü amaca uygun ciddi bir eğitim alamamışlardı (Overton, 1971:64-65). 1826-1848 arasında 319 öğrenci gönderilmiş; bunların %35'i askeri ve denizcilik, %27'si sanayi teknikleri, %18'i mühendislik, %7'si tıp, %6'sı yönetim, hukuk ve politika, %4'ü ziraat ve %3'ü fen bilimleri alanında idi (Abu-Lughod,1963:35).

Halil Harakyan Efendi yaptı. *Egyptian Military School*'da yatılı kaldılar (Heyworth-Dunne,1968:244-252). 1845'te Avusturya'ya 2, 1847'de Fransa'ya 5 hukuk öğrencisi; 1848'de İngiltere'ye 24 mekanik ve 20 marangozluk öğrencisi gönderildi.

Askeri eğitim kurumları

Mekteb-i Harbiye

1816'da İstanbul'dan gelen Derviş Hasan Efendi'ye bir okul açtırıldı. 80 Memluk öğrencinin olduğu bu okulda Türkçe, İtalyanca, Kuran, beden eğitimi, askeri taktikler, silah kullanma ve ata binme öğretiliyordu (Amin Sami, 1917:7). O sırada Kale'de *Dârü'l-Hendese* adlı bir okul daha vardı ve burada aritmetik, geometri ve matematik öğretiliyordu. 1820'de bu okula İtalyanca ve geometri öğretmeni olarak bir İtalyan papazı ve resim ve matematik öğretmeni olarak X.P. Coste'un atadığını görüyoruz. Bu kişi 1821'de Bulak'ta *Medresetü'l-Hendese* adlı bir eğitim kurumu daha kurmuştu. Okulda Scagliotti İtalyanca, Bilotti matematik, Masi ölçüm ve harita dersleri veriyordu. Raphael de Arapça dersleri veriyordu. Bergonzoni'nin Fizik, Segato'nun da haritacılık (arazi etüdü) dersleri verdiği tahmin ediliyor.

1819'da Fransız konsolos Drovetti'nin öğütleriyle eski Fransız subayı Kaptan Sève'e askeri sorumluluk verdi. Sève, 1820'de orduda Avrupa sistemi uygulanmaya başladı; bu başarısız oldu. Öğrenciler onun eğitimini şiddetle protesto etti. Ancak daha sonra Sève müslüman oldu ve Süleyman Ağa/Paşa adını aldı (Dunn, 2005:9). 1821'de Asvan'da Mühendis Ahmet Efendi ve Süleyman Ağa sorumluluğunda bir askeri okul kuruldu. Yarbay Mary, bir Korsikalı, Cadeu, Dussap, Daumergue, Cadot, Caisson ve Ganon gibi Fransız subaylar öğretmenlik yapıyorlardı.

1822'de Farşut'ta ikinci bir askeri okul açıldı. 1823'te topçu birlikleri için Cihadabad'ta bir askeri tesis kuruldu. Subayların Türklerden (*ebnâ et-Türk*) seçilmesi kararlaştırıldı. Fransız silahlarını kullanan ordunun subayları Türkler, Çerkezler ve Arnavutlardan seçilmişti. Yabancılar orduda yer almıyor, sadece "talimci" olarak kullanılıyordu. Yeni ordu Yunan isyanında⁴ büyük başarılar kazandı. 1823'de Cihadabad'da kurulan bu askeri tesis daha sonra astsubay okuluna dönüştürüldü.

Askeri okulların gelişiminde 1824-1837 arası genellikle yayılma dönemi olarak adlandırılır. Bu dönemde yabancılardan ve özellikle Fransız teknik elemanları ve subaylarından yararlanıldı. 1824'de Fransız General Boyer⁵ ve ekibi, piyade

⁴ Yunanlılar da İpsilanti'nin komutasında ve Fransız Albay Baleste'in rehberliğinde Avrupa stili bir ordu kurmaya başladılar. Burada birçok emekli Fransız ve İtalyan subay görev yaptı (McGregor,2006: 88). 1822 olduğunda Yunan ordusunda birçok Alman, İtalyan, Fransız ve İsveçli subay toplanmıştı.

⁵ 1824'te General Pierre Boyer komutasında 14 Fransız subayı geldi. Aslında Mısır ordusu 1810'dan beri "*à la Française*" teşkilatlanmış ve talim görüyordu. Boyer'in adamları askeri okullara ve birliklere dağıldı.

birliklerinin eğitimi için davet edildi⁶. Ekipte Livron, Albay Gaudin, subay Adolphe de Tarle ve kardeşi Paulin de Tarle, Yüzbaşı Chenneville ve Pujol, Teğmen Ledieu ve cerrah Duvignault vardı (Heyworth-Dunne,1968:115). Ders kitapları Fransa'dan getirildi. İstanbuldan gelen eğitimli iki Türk subayıyla Fransızlar topçu birliklerini kurdular. 1825'te orduda görev verilmeyen General Boyer ve ekibi 1826'da istifa etti⁷.

1825'de Bulak'taki askeri okul Kasr el-Ayni'ye taşındı ve “*Medresetü'l-Cihadiye*” veya “*Medresetü'l-Cihadiyetü'l-Harbiye*” veya başka kaynaklara göre “*Medresetü'l-Techiziyetü'l-Harbiye*” adını aldı. 12-16 yaşları arasında 600 öğrenci almıştı. Öğrenciler Türk, Kürt, Çerkez, Gürcü, Arnavut, Ermeni gibi değişik uluslara mensup idi, Mısırlı öğrenci alınmıyordu⁸. Türkçe, Arapça, İtalyanca (Ratazzi), resim, aritmetik, geometri (Don Carlos), piyade talimi (Daumergue ve Acerbo) dersleri veriliyordu. 1836'da bu Askeri Hazırlık Okulu Ebu Zebal'e taşındı ve onun yerine de (Kasr el-Ayni'ye) Tıp Okulu taşındı. (Mahfouz, 1947).

1844'te Paris'te Fransız Harbiye Nezareti idaresinde bir Mısır Okulu açıldı. Okulun oldukça katı bir Yönetmeliği vardı (Mitchell, 1991:72-73). Bu okul 1849'da Abbas Paşa tarafından ekonomik nedenlerden dolayı kapatıldı ve burada okuyan öğrenciler Fransız okullarına gönderildi.

1842'de Hankah'da bir *Erkan-ı Harbiye Mektebi (Staff College)* kuruldu. Bu okula *Mekteb el-Rical* veya *Erkan-ı Harb Medresesi* (l'École de l'État-major) deniyordu. Başlangıçta İstanbul'dan gelen Türklerin ve Memluk teğmenlerin kabul edildiği okula, sonradan Mısırlılar da alınmaya başladı. Okul 18 subay öğrenci ile eğitime başladı. Topçuluk tekniği, istihkam, jeodezi (arazi çalışması) ve keşif gibi dersler veriliyordu. Cosmano ve Wogt piyade talim ve taktikleri, Hasan Efendi Arapça aritmetik, Arif Efendi Türkçe geometri ve trigonometri, Célésia Fizik, Ledieu çizim ve Pachot ve König de Fransızca öğretiyordu. Mısır'da ilk askeri yükseköğretim kurumu olan bu okul çeşitli güçlüklerle karşılaştı. 1826'da okullardaki ve birliklerdeki askeri eğitimi merkezi bir kontrol altına almak için bir Öğretim Komisyonu (“*Divan el-Cihadiye*”) kuruldu. Bu Komisyon eğitim çalışmalarını geliştirmekten ziyade bloke etti (Overton, 1971: 66-67).

Muzika Okulu (Medresetü'l-Musiki el-Askeriye): 1824'de Hasan Ağa'nın idaresinde ordu bandosunda çalışacak trompet ve muzıkacıları yetiştirmek üzere

⁶ 1826'da Fransa'ya geniş bir öğrenci grubu (44 kişi) gönderilmiş ve bu öğrenciler orada Jomard'ın kontrolüne verilmişti. Bu öğrenciler için Paris'te adeta bir askeri okul (*Mısır Mekteb-i Askeriyesi*) kuruldu (Dunn,2005:8; Overton, 1971: 63).

⁷ 1830'lu yıllarda hem savaşlarda esir alınan Türk subaylardan orduda komutan olarak yararlanılıyor, hem de gönüllü olarak bazı üst rütbeli Türk subayları Mısır ordusunda çalışmak için Mısır'a geliyordu (Fahmy, 1997:244)

⁸ Askeri okullara Mısırlılar yerine Türkler, Çerkezler, Arnavutlar, memluklar va hatta Kürtler, Gürcüler, Rumlar alınıyordu. Mısırlılar ise veteriner, tıp, mühendislik ve mülkiye mekteplerine alınıyordu (Overton, 1971:70).

bir okul açıldı. Aynı yıl İstanbul'dan gelen Osman Ağa'nın yönetiminde bir başka trompet okulu açıldı. Ama bunlar kısa sürede kapandı. 1827'de öğretimi Fransızlar ve bir İspanyolun yaptığı bir başka Müzik Okulu daha kuruldu ve 1835'te kapandı. 1834'de bir başka müzik okulu açıldı ama ertesini yıl kapandı. Daha sonra bir Almanın denetiminde de müzik okulu açıldı ve o da 1841'de kapandı.

Süvari Okulu (Medresetü'l-Fersan): 1829'da Fransa'dan bir ekip geldi ve Giza'da Hafız İsmail Efendi ve Fransız Yarbay Noel Varin idaresinde 1831'de Süvari Okulu (*Medresetü's-Süvari*) açıldı. Okulu desteklemek için Rosetta'da Pierre Hamont idaresinde Veteriner Okulu ve hayvan hastanesi açıldı. Fransa'daki dünyaca ünlü süvari eğitim merkezi olan Saumur Okulu'ndaki yapı aynen burada da uygulanıyordu ve Fransız avcı birlikleri gibi giyiniyorlardı. Mehmet Ali Paşa'nın kurduğu okullar içinde en başarılı olanı bu idi (Bowring, 1840:52).

Topçuluk Okulu (Medresetü'l-Medfuiye): 1831 yılında İspanyol Albay Seguera idaresinde Tura'da ayrıca bir Topçuluk Okulu (*Medresetü't-Tobciyah*) açıldı. Daha sonra Okul, Paris Politeknik Okulundan gelen Bruneau'nun yönetimine verildi. Türk ve memlukların yanısıra 100 kadar Mısırlı da topçuluk, İtalyanca ve İngilizce öğreniyorlardı (Heyworth-Dunne,1968:138). 1847'de Okul kapandı, ama 1848'de M.Hyppolyte'in yardımıyla Yüzbaşı Princeteau tarafından yeniden açıldı.

Piyade Okulları (Medresetü'l-Meşat): 1822'de Dimyat'ta Forni'nin idaresinde bir Piyade Okulu açılmıştı. 1832-1834 arasında Hankah'da bir piyade okulu (*Medresetü'l-Piyade*) var. Bu okul Dimyat'a taşınıyor ve Yarbay Bolognini'nin idaresinde çalışıyor.

Denizcilik Okulları: Deniz subayları yetiştirmek için 1825'te Kıbrıslı Hasan Bey idaresinde bir okul açıldı. Bu okul başarılı bir eğitim verdi ve buradan mezun olan başarılı öğrenciler öğrenimlerini tamamlamak için Fransa ve İngiltere'ye gönderildiler.

1827 Navarin baskınından sonra yeniden eğitim faaliyetlerine başlandı. İskenderiye'deki Ra's et-Tîn'de J.Besson Bey'in idaresindeki okulda (*Medresetü'n-Navatiye*) gemi yapımı, askeri teknikler ve topçuluk üzerinde 12.000 denizci eğitildi. Denizcilik alanında 1830'lara kadar eğitim İtalyanların elinde idi. Mısır'a yeni bir donanma kazandırmanın esas şerefi, tersane yöneticisi Fransız mühendis Léfébure de Cérisy'ye aittir (Heyworth-Dunne,1968: 140; Fahmy, 2010:60).

Okulda İtalyan A.Banansy ve C.Moskani de görev yapıyordu. Gemilerde pratik yapılmasına rağmen, bu hiçbir zaman yeterli görülmedi.

Savaş Mühimmatı Okulu: 1833'te *Mektebü'l-Mühimmatü'l-Harbiye* (École des ateliers militaires) adlı okul açıldı, 1836'da kapandı.

Sivil eğitim kurumları

Gerçi Mehmet Ali Paşa zamanında hangi okulun sivil hangi okulun askeri olduğu pek anlaşılammıştır. Çünkü bütün okullar askeri sisteme eleman yetiştirilmek üzere düzenlenmiştir.

İlköğretim: 1835'lerde üç yıl öğretim süreli 50 ilköğretim okulu kuruldu ve buralarda yaklaşık 1500 öğrenci okumaya başladı. 7-12 yaş arasında sağlıklı çocukların alındığı bu okullar üç yıl süreli idi. Yatılı gibi kurulan bu okullarda askeri bir disiplin uygulanıyordu (Heyworth-Dunne,1968:195).

Osman Nureddin'in 1817'de Avrupa'dan döndükten sonra Mısır'da ilk Lancasterian Okulu açtığı belirtiliyor. Bu İngiliz okullarının ilk defa 1843 yılında Kahire'de açıldığı da kaydediliyor (Heyworth-Dunne,1968: 234-235).

İlköğretim okullarına “mübtediye” deniyordu (belki genelde mekteb deniyor ama Kahire ve Giza'daki iki okula mübtediye deniyordu). 1837-1841 arasında 41 ilkokul kurulmuştu (Heyworth-Dunne,1968:201-212). Bunların müdür ve öğretmenleri Ezher mezunları idi. Ders kitapları yoktu, sadece Kuran okutuluyordu. Buralardaki öğrenciler daha sonra askere ve askeri okullara alındığı için, bazı veliler çocuklarını okula göndermek istemiyordu.

Bu okullardan seçilen öğrenciler Kahire ve İskenderiye'deki Hazırlık Okullarına (*et-Techiziye*) alınıyordu. Bu okullar dört yıl süreli idi (idarecinin takdirine göre beş yıl da olabiliyordu). Burada Türkçe, Arapça, Farsça, Matematik, geometri, tarih, coğrafya, resim, yazı, cebir gibi dersler vardı ve her ders uzman öğretmenler tarafından veriliyordu (Heyworth-Dunne,1968: 196-197).

Tıp Okulu: (Gerçi bu okula âdetâ Askeri Tıp Okulu denebilir ama, bilim dalı, öğretmenleri ve hizmetleri dolayısıyla sivil okullar arasında alınmıştır.) 1824'te Fransa'dan Dr.Florent-Tourneau, Dr. Cauvière ve bir yıl sonra da Dr.Clot⁹ Mısır'a geldiler (Ducrué, 2006). 1827'de Ebu Zabal Hastahanesinde bir tıp okulu açıldı (Sonbol, 1991; Kuhnke, 1990). El-Ezherden seçilen 100 öğrenci ile öğretime başlandı. Öğretmenleri şunlar idi: Ucelli, Clot, Gaetan, Bernard, Duvigneau, Barthélemy, Célésia, Figari ve Lasperanza (Heyworth-Dunne,1968: 126). Öğrenciler 10 gruba ayrıldı, her grubun en iyisi diğerlerine tutorluk yaptı; her ay sınav yapılıyor ve grubun en iyisi tutorluğa geçiyordu. Zamanla Suriyeli ve yerli hristiyanlardan Arapça ve Avrupa dillerini bilen tercümanlar bulundu

⁹ (Antoine Barthelmy) Clot Bey (1793-1868), 1825'te 20 doktorla beraber Mısır'a gitti. 1827'de Tıp Okulu müdürlüğüne getirildi. Mısır ordusu için sahra hastahaneleri kurdu ve orada tıbbi elemanlar görevlendirdi. Kahire'de büyük bir merkez eczahanesi kurdu. 1832'de “Bey” ünvanını aldı, 1836'da general oldu (Burrow, 1975). Mısır'daki çalışmalarını anlatan kitaplar yazdı ki, bunlardan en kapsamlısı *Apercu general sur l'Egypte* (1840) adlı kitabıdır. Mısır'da iken Türkçe, Arapça, Farsça öğrendi.

(Avrupalıların Mısır'a girmesiyle Suriye'den yedi bin civarında hristiyan Arabın Mısır'a gittiği tahmin ediliyor (Reid,1998:230)).

1829'da Mehmet Ali Paşa Fransız Tıp Akademisi Sekreteri Et. Pariset'den okulu incelemesini ve ayrıntılı bir rapor vermesini istedi. Suriye savaşı öncesi Clot Bey ve İtalyan doktor Geatani Bey bir "askeri doktor" sınıfı oluşturdu (Kuhnke, 1990:39). 1832'de Paris Tıp Fakültesi'ne 12 mezun tıp öğrencisi gönderildi. 1835'lerden sonra hazırlık okulundan öğrenciler almaya başladı.

Tıbbi terimleri Arapçaya çevirecek tercüman yoktu; Don Raphael ve Suriyeli M.Anhuri tercümanlık yapıyordu. Mehmet Ali Paşa, öğretmenlerin Arapça öğrenmelerini istedi, bunu da Avrupalı eğitimciler –kendilerinin tıp eğitimi vermek için ücret aldıklarını, Arapça öğrenmek için getirtilmediklerini savunarak- reddetti (Overton, 1971:72-73). Yüksek sınıflardaki öğrenciler de yeni gelen alt sınıf öğrencilerine öğrendiklerini Arapça anlatıyorlardı. Uyguladığı sağlık politikası Mehmet Ali Paşa'nın en başarılı ve sürdürülebilir politikalarından biri idi (Fahmy,1997:203).

Eczacılık Okulu: 1829'da Hikme Hana'da bir eczacılık okulu açıldı ama bir yıl sonra kapandı. Aynı yıl Ebuzabal'da açılan ikinci Eczacılık Okulu ise İtalyan Luigi Alessandra ve Abbé Célésia denetiminde çalışmaya başladı. On hocası vardı; 4 fransız, 4 italyan, 1 alman ve 1 ispanyol. 1832'de orduya 14 eczacı yetiştirmişlerdi bile.

Ebelik Okulu: 1831-32'de Tıp Okulunun içinde Ebelik Okulu (*School of Maternity, Medresetü'l-Velâde*) açıldı. 1834-36 arasında Mlle. S.Voilquin, daha sonra da Mlle. Gault öğretmenlik yaptı. Ebelik Okulu 1838'de Mlle. Leweyllon tarafından yeniden düzenlenmişti.

Veteriner Okulu: 1828'de iki Fransız veteriner cerrah (Hamont ve Prétot) Mısır'a geldi. Pierre Nicholas Hamont¹⁰, Abuzabal'da Tıp Okuluna bağlı olmayan bir veteriner okulu kurmakla görevlendirildi. Veteriner okulu öğrencileri fizik, kimya, biyoloji, eczacılık gibi bazı dersleri tıp öğrencileri ile birlikte alıyorlardı. Öğretim Fransızca yapılıyordu ve tercüme ediliyordu.

Madencilik Okulu (Medresetü'l-Ma'âdin): 1834'te eski Kahire'de Yusuf Kâşif idaresinde açıldı, iki yıl sonra kapandı. Bir yıl sonra Sen-Simoncu Lambert tarafından Azbekiye'de yeni bir madencilik okulu açıldı. Bu okulun Mühendishane tarafından idare edildiği sanılıyor.

Mühendis Okulu (Medresetü'l-Mühendishane): Fransız Politeknik Okulu örneğine göre 1834'te Bulak'ta açıldı (okulun 1820'de açıldığını, bu tarihte yeniden düzenlendiğini savunanlar da vardır) (Heyworth-Dunne,1968:143).

¹⁰ P.N.Hamont (1805-1848), Mısır'da yaşadıklarını "L'Egypte sous Mehmet Ali" (Paris: Léautey et Lecointe, 1843) adlı iki ciltlik kitabında anlattı.

Okulun temelinde Sen-Simoncu düşüncenin¹¹ liderlerinden Enfantin'in¹² önemli çalışmaları da vardır. Okulda Enfantin, Lambert, Linant de Bellefond, Artin, Malus, Süleyman Paşa gibi öğreticiler çalıştı. Paris'teki Politeknik okul örneğine göre kurulduğu için "Politeknik okul" da deniyordu.

Uygulamalı Kimya Okulu: 1829'da eski Kahire'de sanayiye yönelik Heim adlı bir kimyager idaresinde Tatbiki Kimya Mektebi açıldı. Daha sonra Roche adlı bir Fransız da burada on öğrenci eğitmeye başladı.

Mülkiye Mektebi: 1825'te, E.F.Jomard'ın yardımıyla, J.Haraglı Mısır'da modern bir muhasebe sistemi kurdu. Memur ve muhasebecilerin yetiştirilmesi için 1829'da *ed-Dershanetü'l-Mülkiye* adlı bir sivil okul açıldı (Heyworth-Dunne,1968: 148). Burada okuma ve resmi yazışmalar (inşâ) öğretiliyordu. Matematiğin yanı sıra Türkçe-Arapça karşılıklı çeviri çalışması yapıyorlardı. 1837'de Seyyid Zeynep'te bir Muhasebe Okulu açıldı, ama aynı yıl geri kapandı.

1834'de Suriçi'nde Artin ve Stefan Efendilerin nezaretinde bir Mülkiye ve Mütercim Mektebi (Medrese li't-Talimü'l-İdaretü'l-Mülkiye) kuruldu. Bu okulda Mehmet Ali Paşa'nın okuması için bazı tercümelemlerin de yapıldığı biliniyor¹³. 1835'de Rıfâ'a el-Tahtavi¹⁴ (1801-1873) tarafından önce bir Tercüme Okulu (*Medresetü't-Tercüme*) açıldı, daha sonra Dil Okulu (*Medresetü'l-İlsun*) olarak devam etti (1840'lardan sonra okuldan çok tercüme bürosu şekline döndü).

Hukuk Mektebi: M.Solon'un yönetiminde 1840'ta Hukuk Okulu gibi bir okul açıldı (Heyworth-Dunne,1968: 218). Aslında gerçek anlamda bir Hukuk Okulu 1873'te açıldı.

Bunların dışında Mehmet Ali Paşa zamanında kurulan diğer okullar:

Sanayi Okulu (Medresetü's-Sina'a), 1831'de Boislecomte idaresinde Rosetta'da (er-Reşid) açıldı (Douin, 1927). Daha sonra 1839'da "Medresetü'l-Ameliyat"

¹¹ Saint Simon'un düşüncelerinden hareketle bilim ve tekniğe dayalı bir ilerleme, demire ve çeliğe dayalı modern bir kültür inşa etmek isteyen bir akım. Mısır'ı gelişme ve ilerlemenin ana merkezlerinden biri yapmak istemişlerdi. (Prgoler, 2004).

¹² Barthélemy Prosper (Père) Enfantin (1796-1864), Saint-Simonizmin kurucularından biri. Mısır'a Süveyş Kanalı ve yeni bir uygarlık yaratmak heyecanı ile bir grup Saint-Simoncu ile birlikte gitti (1834).

¹³ Mehmet Ali Paşa zamanında Avrupalı hocaların verdikleri ders notları hemen tercüme edilip yayımlanıyordu. Hatta Avrupa'ya gönderilen öğrencilerden orada okudukları kitapları hemen tercüme etmeleri veya Mısır'a dönünce bir taraftan tercüme faaliyetine devam etmeleri isteniyordu (Cachia, 2004).

¹⁴ Tahtavi, 1826'da Paris'e öğrenci olarak gönderilmişti. 1831'de Mısır'a döndü (Newman, 2004). Tahtavi burada laik, aydınlanmış, modern Mısır düşüncesinin temelini atmak istiyordu. (1860-1940 arasındaki Mısır Rönesansının (*nahda*) ilk tohumları burada atıldı (Hourani, 1983, Livingston, 1996; al-Azmeh,2003). En önemli eseri *Paris Gözlemleri* (Ses Yayınları, İstanbul, 1992) adıyla Türkçeleştirilmiştir.

adıylay Hekekyan¹⁵ idaresinde daha büyüğü de açıldı. Ameliyat okulunda Hekekyan İngiliz metodunu, Lambert ise Fransız metodunu savunuyor ve bu bazen anlaşmazlıklara neden oluyordu.

Sulama Okulu, 1831’de bir İngiliz sulama mühendisi tarafından açıldı. Daha sonra kanalizasyon ve sılama üzerine Bulak’ta bir okul açıldı.

Ziraat Okulu (Medresetü’z-Ziraâ’a). Bir tarım okulu kurulması için birçok hazırlık yapıldı, M. Grandjean ile 1826’da tarım öğretimi için Roville’e gönderilmiş Ermeni Yusuf Efendi yönetiminde 1835’te Naborah’ta bir tarım okulu açıldı. Okul daha sonra Şubra’ya bir örnek çiftliğe taşındı.

Mehmet Ali Paşa zamanındaki “özel” okullar

Ermeni okulları: Mehmet Ali Paşa zamanındaki ilk özel okul, Bulak’taki Ermeni kilisesine bağlı olarak açılan ilkokuldur. Mehmet Ali Paşa yönetiminde Ermeniler Boghos, Artin, Estefan, Hekekyan ve Yusuf Efendi gibi adamlarıyla çok etkin idiler (Kazazian, 1990).

Yahudi okulları: 1840’da Mısır’a gelen A.Cerémieux, M.Montefiore ve S.Munk İskenderiye ve Kahire’deki yahudileri birleştirerek Kahire’de kızlar ve erkekler için iki okul açtılar (“Crémieux okulları”). Bu okullardaki öğrenciler özel formalar giymeye başladılar.

Rum okulları: 1825’te Kahire’de bir Rum okulu açılmıştı, ama daha sonra kapanmış olmalı. 1843’te bu okul Hyppapanti Rum Ortodoks Okulu olarak yeniden açıldı. Aynı yıl İskenderiye’deki Rum cemaati de kendi okullarını açtılar.

Katolik misyoner okulları: Mehmet Ali Paşa’nın ilk zamanlarında misyonerler Mısır’a pek giremedi. Fransız konsolos M.de Laporte’un davetiyle, Kahire’de katolik kızlar için ilk okul, 1845’de *Maison du Bon Pasteur* okulu olarak açıldı. İskenderiye’deki Lazaristler hastaneye bağlı bir kız okulu açmışlardı. Bu, 1847’de ayrı bir okul (École gratuite des Frères) haline geldi.

Diğer misyoner okulları: Alman ve İngiliz misyonerler Mısır’da kıptilere yönelik okullar açtılar. 1839’da Kahire’de üç okulları vardı. Batılılar tarafından Mısır’da okul açma çalışmaları 1840’lı yıllardan itibaren yoğunlaşmıştır.

Eğitim yönetimi (Divan el-Medaris)

1826’lardan sonra sivil okullar Divan-ı Âli, askeri okullar ve hastahaneler de Divan-ı Cihadiye (Fransızların *Ministère de la guerre* denen Harbiye Nezaretine

¹⁵ Yusuf Hekekyan, İstanbul’da Ermenice, Rumca ve Fransızca okumuştur. 1817’de İngiltere’ye gönderildi. Claphan Akademisi, Stonyhust Kolejini ve katolik Carshalton Kolejine devam etti. 1830’da Mısır’a dönerek Mühendishane’de ve Eğitim Kurulunda görev aldı.

benzetiliyordu) adlı kurullar tarafından idare ediliyordu. Bunların *nâzırlarını* Mehmet Ali Paşa tayin ediyordu. 1830'da Şûratü'l-Cihadiye adlı bir kurul daha kuruldu. Öğrenci seçimi, öğretmenlerin görevlendirilmesi gibi konularla ilgileniyorlardı. 1834-35'de askeri okulların ve ordunun yeniden yapılandırılması çalışmaları yapıldı. Süleyman (Sève) Paşa genel müfettiş (*müfettiş-i umum el-mekatip*) oldu. 1834'de Komisyonun altında bir okullar dairesi (*Kalem el-Medaris*) kuruldu. Ama okul sisteminde bir bütünlük yoktu. 1836'da eğitim durum ve sorunlarını incelemek için daha geniş bir komisyon kuruldu. 1836'da Meclis-i Şûra'l-Madaris ve'l-Mekatip (*Conseil Supérieur de l'Instruction Publique*) kuruldu ve sonra Divan-ı Medaris'e dönüştürüldü (1837). Bütün okulların yer ve yöneticilerinde bir dizi değişiklikler yapıldı (Heyworth-Dunne, 1968:205-208). 1837-1849 arasında eğitim işlerini İbrahim Edhem Bey'in nazırlığını yaptığı Divan el-Medaris idare etti.

MEHMET ALİ PAŞA DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Mehmet Ali Paşa'nın çöküşü: Rusya, İngiltere Fransa, Prusya ve Avusturya Osmanlı ile anlaşarak Paşa'yı sınırlamaya karar verirler (1839). 1840'lı yıllar Mehmet Ali Paşa düzeninin çökmeye başladığı yıllardır (Ufford, 1936). 1840 Londra Antlaşması ile Suriye'nin boşaltılması istenir, İngilizler Beyrut'a çıkar. 1841'de Londra Anlaşması ile Suriye Osmanlıya verilir. Mısır ordusu efsanesi biter ve bir zamanlar 140.000'e ulaşan ordu eriyip gider. Burada İngilizlerin Asya yolunun kapatılmaması amaçlanmıştır. Ayrıca o sırada İstanbul'da da "kararlı bir İngiliz dostu" Mustafa Reşit Paşa "Tanzimat dönemi"ni, yani İngiliz liberalizmini başlatmıştı.

Bir "askeri devrim" yapan Mehmet Ali Paşa'nın askeri gücü çok gelişti. Ama Osmanlı ile savaşını bitirince, 1840'dan sonra askeri gücü azalmaya, askeri fabrikaları kapanmaya başladı. 1815-1840 arasında Napolyon taktikleri ile Avrupai tarzda savaşılan çok disiplinli bir ordu kurmuştu. Mehmet Ali Paşa Mısır'ı bağımsız bir devlet olarak korumak istemişti. Bu şekli ile de "Mısır milliyetçiliği"nin babasıdır (Saqib, 1983). Paşanın ordusu Mısır'daki halka Arap değil ama "Mısırlı" kimliğini kazandırdı (Fahmy, 2010:18). Mehmet Ali Paşa, Hindistan'da İngilizlerin yaptığı şeyin benzerini yaptığını söylüyordu; orada İngilizlerin komutasında bir Hintli ordusu, Mısır'da da Türklerin komutasında bir Arap ordusu.

Suriye Savaşı sırasında birçok öğrenci askeri birliklere katıldığından dolayı bazı okullar kapandı. Hatta birkaç yıl sonra, 1841'de ekonomik yatırımlar uğruna bütün okulların kapatılması kararı alması için Paşaya baskı yaptılar. Birçoğu da kapandı. Öyle ki, 1848'de 5 ilkokul ve 8 uzmanlık okulu (piyade, süvari, topçuluk, denizcilik, veteriner, dil ve sanayi mektepleri) kalmıştı (Heyworth-Dunne, 1968: 242-243). Eğitimde disiplin de kalmadı para da. Orduya ihtiyaç kalmayınca, insan kaynağı olarak onu besleyecek okullara da ihtiyaç kalmamıştı. 1841'de İbrahim, Abbas ve Şerif Paşalar saraya bir plan sunarak yeni kurulan okulların lağvedilmesi (daha doğrusu %50 küçülmesi) planı sundular. 1841'de

27 ilkokul daha kapandı. Yabancı hocalar işten çıkartıldı. Dimyat Piyade Okulu 1841’de, Topçuluk Okulu 1847’de kapandı. Kahire Hazılık Okulu 1842’de kapandı. 1844’te ne Ziraat Okulu, ne Sanayi Okulu ne de Dil Okulu kalmıştı. Mehmet Ali Paşa zamanında kurulan örgün Batı eğitim sistemi çökmeye ve herkesin çocukları gene İslâmî eğitim veren *küttablarda* okumaya başladı (Askanazi,2009:892). Çocuklar öğrendiklerini unuttular ve geri Kuran ezberlemeye başladılar.

1849’da öldüğünde Mehmet Ali Paşa Mısır’da köklü değişiklikler yapmış, eğitilmiş sağlam bir orta sınıf bırakmıştı. Paşa, sürdürülebilir bir gelişme sağlayamadı; ne ekonomide, ne askeri kuvvetlerde ne de eğitimde. Onun yerine gelen Abbas, orta teknik okulların çoğunu kapattı. Ondan sonra gelen Sait de daha çoğunu kapatarak laik “modern” eğitimin çöküşünü gerçekleştirdi.

Mehmet Ali Paşa kurduğu sistemi sadece kendi ailesinin geleceğini sağlamak için kurmuştu. Mısır halkını tümünden eğitmek ve geliştirmek gibi bir niyeti yoktu. Hatta İbrahim Paşa’nın halka yönelik daha fazla okullar açılması ve buralarda daha çok çocuğun eğitilmesi talebine karşı yazdı(rdığı) mektupta “*yoksulları eğitmeye kalktuklarında Avrupalı kralların başlarına gelenlere bakmasını*” söylemiştir. Eğitimin yerelleştirilmesi ve genelleştirilmesini hiç istememiştir (Fahmy, 2010:275-276).

Kurulan okullar, açılan fabrikalar, sağlık kuruluşları hepsi kurduğu orduya yardımcı kuruluşlar idi, halk için değildi. Başarısız bir “deney” idi; öldükten sonra ordu dağıldı, okullar ve fabrikalar kapandı (Fahmy, 2010:12).

Mitchell, *Mısır’ın Sömürgeleştirilmesi (“Colonising Egypt”)* adlı eserinde, Foucault ve Derrida’nın teorilerine dayanarak nasıl bir ulus-devlet ortaya çıkarılmaya çalışıldığını göstermeye çalışır. Foucault’da olduğu gibi Mısırlıların bedenleri sayılmış, kaydedilmiş, onların yaşayacağı mekânlar düzenlenmiş ve yaratılmış, ‘cezalandırıcı’ iktidardan ‘disipline edici’ iktidar şekline geçilmiştir. 1830’larda zorunlu askerlik uygulaması getirdi. Bu zorunluluk “zor”la uygulandı (Fahmy, 2010:97,106 vd; Mitchell,1991:35).

Yurtdışında eğitim görmüş Mısırlılar, okulu örnek vatandaş ve modern toplum kurmanın bir aracı olarak görüyorlardı. Daha önce Memluk ve Osmanlı kimliği içinde iyice kaybolmaya yüz tutmuş Mısırlı kimliği, Batılı eğitim kurumları, bürokratlar ve hatta Batılı danışmanlar tarafından yeniden ortaya çıkartıldı ve keskinleştirildi (Russell,2004).

Paşa kendisi Türkçe konuşuyordu (Fahmy, 2010:71). Sarayı tam bir Osmanlı tarzında döşenmişti, yaptırdığı cami Osmanlı tarzında idi. Mısır bayrağı Osmanlı bayrağından sadece beş köşeli yıldız kullanarak ayrılıyordu. Paşa bir Osmanlı valisi gibi yaşadı. Ama gene de *kasabalı okuma-yazma bilmez bir tütün tüccarının* modern bilim ve teknolojiye dayalı bir askeri, ekonomi ve eğitim sistemini kurma fikrini nasıl geliştirdiğinin açıklaması yok (Fahmy, 2010:76).

KAYNAKLAR

- Abu-Lughod, İ. (1963). *Arab Rediscovery of Europe*, Princeton
- Ahmed, S. (2010). *A Perspective of the Arab – Islamic Political Philosophy of the 18th and 19th Centuries: An Examination of Egypt's Religion – Politics Problematic*, Üniversitat Wien, Magisterarbeit, http://othes.univie.ac.at/10695/1/2010-07-15_0606423.pdf
- Altundağ, Ő. (1988). *Kavalalı Mehtmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Mes'alesi (1831-1841)*, Ankara: Turk Tarih Kurumu yay.
- Amin Sami, (1917). *at-Ta`lim fı Misr fı sanat 1914-1915, wa-bayan tafsili li-nashr al-ta`lim al-awwali wa-l-ibtida' bi-anha' al-diyar al-misriyya*, Kahire: Matba`at al-Ma`arif.
- Ashkenazi, J. (2009). Reflections On Educational Transitions In Egypt, Lebanon and Turkey, R. Cowen and A. M. Kazamias (eds.), *International Handbook Of Comparative Education*, Springer International Handbooks of Education, 22,6, s.889-905. <http://books.google.com.tr/books?id=xCJFq4D4r-8C>
- Bowring, J. (1840). *Report on Egypt and Candia*, London: Clowes and Sons, <http://books.google.com.tr/books?id=qzhDAAAACAAJ>
- Burrow, G.N. (1975). Clot-Bey: Founder of Western Medical Practice in Egypt, *The Yale Journal of Biology And Medicine* 48, 251-257. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2595236/pdf/yjbm00149-0084.pdf>
- Cachia, P. (2004). Tercume ve Adaptasyon Donemi (1850-1914), *Uludađ Universitesi İlahiyat Fakultesi Dergisi*, 13,1, 195-212. www.nuveforum.net/attachments/26703d1242801442-m9-pdf
- Clot Bey, A. (1840). *Aperu generale sur l'gypte*, 2 cilt, Paris. <http://books.google.com.tr/books?id=-e0-5MvEFoEC>
- Cochran, J. (1986). *Education in Egypt*, New Hampshire <http://books.google.com.tr/books?id=OScOAAAAQAAJ>
- Cole, J. (2007). *Napoleon's Egypt: invading the Middle East*, Palgrave Macmillan
- Douin, G. (1927). *La Mission du Baron de Bois-le-Comte. L'gypte et la Syrie en 1833*, Le Caire
- Ducruie, J. (2006). France and medical education under the Ottoman Empire, *Medicographia*, 28,3. 293-300. <http://www.medicographia.com/wp-content/pdf/Medicographia88.pdf>
- Dunn, J. (1997). Egypt's Nineteenth-Century Armament Industry. *The Journal of Military History*, 61. 231-254.
- Dunn, J.P. (2005). *Khedive Ismail's army*, USA, Routledge. <http://books.google.com.tr/books?id=nHFVfLnZ864C>
- Fahmy, K. (1997). *All the Pashas Men: Mehmed Ali His Army and the Making of Modern Egypt*, Princeton University, New Jersey (<http://books.google.com.tr/books?id=IIQsbY3REP4C>) (*Paşanın Adamları, Kavalalı Mehmed Ali Paşa Ordu ve Modern Mısır* adıyla evrildi. İstanbul: Bilgi ni. Yay. 2010)
- Gesink, I.F. (2010). *Islamic Reform and Conservatism. Al-Azhar and the Evolution of Modern Sunni Islam*. I.B.Tauris Pub. <http://www.scribd.com/doc/48181121/reformism-and-conservatism>
- Hershlag, Z.Y. (1980). *Introduction to the modern economic history of the Middle East*, Brill.
- Heyworth-Dunne, J.(1968). *An Introduction to the History of Education in Modern Egypt* http://filesolve.com/file/WTcfMgA/_AKGMUizd.7z
- Hourani, A.H. (1983). *Arabic thought in the liberal age, 1798-1939*. Cambridge University Press. http://www.google.com/books?hl=tr&lr=&id=Wto_ymT5vbQC

- (Türkçesi *Çağdaş Arap Düşüncesi* adıyla yayınlanmıştır, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000).
- Jabarti, A. (2009). *Al-Jabarti's History of Egypt*, Markus Wiener Publishers. <http://books.google.com.tr/books?id=OUzaasBv8SIC>
- Kalin, M. (2006). *Hidden Pharaohs: Egypt, Engineers and the Modern Hydraulic*, Faculty of Oriental Studies, master tezi, <http://users.ox.ac.uk/~metheses/Kalin%20Thesis.pdf>
- Kazazian, A. (1990). Les logiques associatives dans la communauté arménienne d'Égypte, *Égypte/Monde arabe*, Première série, 3, <http://ema.revues.org/index233.html>
- Kuhnke, L. (1990). *Lives at risk: public health in nineteenth-century Egypt*, University of California Press. <http://books.google.com.tr/books?id=5a-Uc3NJuPUC>
- Livingston, J.W. (1996). Western Science and Educational Reform in the Thought of Shaykh Riffaa al-Tahtawi, *International Journal of Middle East Studies*, 28,4. 543-56
- Mackesy, P. (1995). *The British Victory in Egypt, 1801: The End of Napoleon's Conquest*, Routledge
- Mahfouz, N. (1947). *The History of Medical Education in Egypt*, London.
- McGregor, A.J. (2006). *A military history of modern Egypt: from the Ottoman Conquest to the Ramadan War*, Praeger Security International <http://books.google.com.tr/books?id=WrbCziCWJPEC>
- Mitchell, T. (1991). *Colonising Egypt*, University of California Press. (*Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*. İstanbul: İletişim, 2001) <http://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft587006k2>
- Newman, D. (2004). *An Imam in Paris: Al-Tahtawi's Visit to France (1826–31)*, London: Saqi Books.
- Overton, D.J. (1971). *Some aspects of induced development in Egypt under Muhammed Ali Pasha and Khedive Ismail*, University of British Columbia, master tezi 1967. Simon Frazer University ir.lib.sfu.ca/bitstream/1892/4713/1/b11716915.pdf
- Prgoler, Y.L. (2004). Schooled to order: Education and the making of modern Egypt. İçinde: Kincheloe, J.L. (ed.). *The miseducation of the West: how schools and the media distort our understanding of the Islamic world*, Praeger Publ. S.127-152. <http://books.google.com.tr/books?id=4cWrmgDuoCAC>.
- Radwan, A.A. (1951). *Old and New Forces in Egyptian Education (Proposal for the Reconstruction of the Program of Egyptian Education in the Light of Recent Cultural Trend)*, New York
- Reid, D.M. (1998). The 'Urabi revolution and the British conquest, 1879-1882. içinde: Daly, M.W.(ed). *The Cambridge history of Egypt*, Cambridge University Press. s.217-238.
- Russell, M.L. (2004). *Creating the New Egyptian Woman: Consumerism, Education, and National Identity, 1863-1922*. New York: Palgrave MacMillan, 2004
- Saqib, G.N. (1983). *Modernization of Muslim Education in Egypt, Pakistan, and Turkey : A Comparative Study*, Lahore: Islamic Book Service.
- Silvera, A. (1971). Edme-François Jomard and Egyptian Reforms in 1839, *Middle Eastern Studies*, Vol. 7, No. 3, s. 301-316. <http://www.jstor.org/stable/4282385>
- Silvera, A. (1980). The First Egyptian Student Mission to France under Muhammad Ali, *Middle Eastern Studies*, Vol. 16, No. 2, s.1-22. <http://www.jstor.org/stable/4282778>
- Sonbol, A.A. (1991). *The creation of a medical profession in Egypt, 1800-1922*, New York: Syracuse University press. books.google.com.tr/books?id=0815625413
- Stoker, D.J. (2006). The Evolution of Military Advising and Assistance, 1815-2005, içinde: Gott, K.D. (Ed.) *Security Assistance: U.S. and International Historical*

- Perspectives.* 33-44.
<http://www.cgsc.edu/carl/download/csipubs/2006Symposium.pdf>
- Şişman, A. (2003). Osmanlı Öğrencilerinin Paris'te Tahsil Yaptıkları Mısır Ve Ermeni Mektepleri, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, V/II, s.1-9. <http://www.aku.edu.tr/AKU/DosyaYonetimi/SOSYALBILENS/dergi/V2/asisman.pdf>
- Tibi, B. (1998). *Arap Milliyetçiliği*, İstanbul: Yöneliş yay.
- Ufford, L.W. (1936). *The Pasha: how Mehemet Ali defied the West, 1839-1841*, McFarland and Company. http://books.google.com.tr/books?id=zmJE_okYJE0C

SUMMARY

Westernization and modernization efforts implemented by Muhammad Ali Pasha in Egypt are worth examining in many respects. It is a social movement on the type of Ottoman Westernization, in another aspect a much more intense Russia or Japan-type Westernization. Educational institutions seem to be a significant part of this modernization. In this study it has been investigated by the main line the modernization of Egypt in the field of education, schools, foreign experts, and to send students to Europe. Muhammad Ali Pasha, as an "enlightened" despots, seems to do the work to make the country's powerful army as soon as possible, in order to become a developed industrial country with a strong bureaucratic management.

In 1805 the "modern" Egyptian political leader, Muhammad Ali Pasha, without too much touching Azhar system, founded a secular education system in Egypt. This is actually the main education policies followed by the Ottoman Empire to the Republic looked to. Instead of memorizing based education policy of Azhar, it was followed in Western-style schools a teacher-centered and knowledge-based education policy. The breaking power of the ulema in French occupation time was not given back again. He spent all his strength to the establishment and development of Western-style schools and other institutions. He established a secular military education system and people were forced to accept this arrangement. Although the French were deported forcibly removed from Egypt after Napoleon also their impact on military, economic and educational fields has always continued.

When West's political, economic and military power of a colonial brutality crashed to the rest of the world alone, intellectuals and statesmen began to seek a way out of there a hasty manner sending students to the West, by bringing experts and teachers from there, and by establishing of the same Western education institutions. Muhammad Ali Pasha, one of the typical examples of this movement was in Egypt. He tried to settle Egyptian prosperity and peace, and he wants to bring home the Europe of science and education for it. Here is the first thing that attracts attention: France had entered Egypt and the Middle East in a systematic way. With hundreds of engineers and scientists and institutions established, translating the eastern classical works of all these areas to French, they want to enable them to become dependent on Westerners and their own history. Of course, British policy maneuvers and events the Suez Canal, the Persian Gulf and therefore wanting to ensure the safety of roads India form the background of the event.

Muhammad Ali Pasha, although calling experts from countries Italy, France, England, Poland, Spain, USA, Germany, etc. without relying solely on the French model, taken a path of modernization, has finally made the move in an environment where modernization is still dominated by French culture. Despite sending more students to Europe from the Ottoman Empire, it could not fully efficient benefit from them in return. Because of bickering of Western experts

with each other in modern institutions, especially in schools, establishing of very solid and steady institutions failed. Because many excellent schools and institutions failed to follow a sustainable policy. It has failed due to the following: Selection of students to Western-style educational institutions were often made from the traditional primary school and Azhar, the teaching staff in these institutions were created not by a conscious choice from people coming from Europe for several reasons. School kinds and names (The Military Academy, Infantry School, Naval School, Artillery School, the Cavalry School, Music school, etc.) were tried fabricated to the types and names of military educational institutions in Western countries at that time was not properly seated. School programs are also implemented in the course of the lesson, then starting to happen yet in European schools (Arithmetic, Geometry, Trigonometry, Physics, Painting, Drawing, foreign language, etc.) consisted of. Therefore, it is sometimes untraceable by which schools closed or converted to another school. Likewise, where they are opened educational institutions and where they continued follow-up is sometimes difficult. Civil schools were as follows European schools, the Civil Service, Medical School, Law, Pharmacy, Veterinary, Mining etc. Local Greek and Armenian intellectuals make a positive contribution to the modernization of Egypt as foreign experts. Its school of indigenous minorities and foreigners has not developed much in this period, but it is developed in subsequent periods. One of the areas where the failed modernization of Egypt is an effective education management. During this period, the schools could not be coordinated, students are not well chosen, and educational activities could not be checked.

Between 1815-1840 Pasha had set a very disciplined army fought with Napoleonic tactics and in European style. He tried to give the Egyptians a "Egyptians" idendites rather than an Arab consciousness. Muhammad Ali Pasha's modernization movement, which only helped to their dynasties ruled Egypt until 1952.

However, the lack of a solid infrastructure, Pasha suspicious behavior, the majority of people supporting modernization to be adventurous and controversial personalities with people living on solid ground had prevented modernization. At that time changing world conditions has prevented the continuous change in Egypt. Therefore, these modernization efforts have been limited largely to Pasha's life.

Western military organization, was a small part of Western culture and civilization. The Ottomans just saw it, but they cannot see another big part of it. They just had to make do with military reform. They applied it in the form of a loan or copy. Muhammad Ali Pasha, which he saw as part of the Ottoman cannot see a little more specific. But he could not fully catch this change because of maneuvers establish transit routes to the British and French India via Egypt or Syria.